

ZBIGNIEW MYCZKOWSKI

Instytut Architektury Krajobrazu
Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki

REKREACJA I POZNANIE TURYSTYCZNE W KRAJOBRAZIE CHRONIONYM

Streszczenie. Obserwując to, co dzieje się na polu ochrony krajobrazu w świecie, w Europie i w Polsce – można stwierdzić, iż niejako naprzeciw różnorodności krajobrazu wychodzi wielość i różnorodność form jego ochrony, a równolegle – wielość form udostępniania i poznania. W naszym otoczeniu mamy do czynienia z krajobrazem naturalnym, będącym dziełem przyrody oraz z krajobrazem kulturowym, stanowiącym twór myśli i rąk człowieka; najczęściej jednak z różnego rodzaju dobrym lub złym ich wzajemnym przenikaniem się. Trafnie ujmuje to Gutherson, pisząc, iż krajobraz jest wyrazem gospodarki człowieka. Zatem dobra gospodarka stanowi podstawę harmonijnego krajobrazu, zła – zdewastowanego, a także na odwrót: dewastacja krajobrazu jest wyrazem złej gospodarki. Dawne formy udostępniania czy korzystania z przyrody i krajobrazu, związane bardziej z rekreacją i wypoczynkiem pobytowym, zyskują w tak zwanych ostatnich czasach nowe postaci – przede wszystkim turystyki tematycznej. Zintensyfikowała się ona wyraźnie zarówno po wejściu Polski do Unii Europejskiej i związanych z tym faktem dalszych ułatwień, jak i w związku z systematycznym wzrostem obiektów umieszczanych na Światowej Liście UNESCO i upowszechnianiu informacji o innych obiektach wyróżnianych międzynarodowymi i krajowymi statusami ochronnymi. Oczywistym czynnikiem jest też wzrost jakości usług turystycznych i ich promocja na różnych szczeblach. Szczególnie istotna wydaje się być odnotowywana w ostatnich latach tendencja w światowej i europejskiej polityce i metodyce „przemysłu czasu wolnego” odchodząca od statycznej trójzasady: słońce – piasek – spanie ku dynamicznej trójzasadzie: przybyć – przeżyć – przemyśleć. Stwarza to poważne konsekwencje nie tylko w rachunku ekonomicznym, ale też, lub przede wszystkim, w aranżacji przestrzennej form zagospodarowania krajobrazu chronionego, jak i zasadach jego zarządzania. Ma to swoje odzwierciedlenie również w tzw. planach zagospodarowania i zarządzania obiektami UNESCO, obligatoryjnie wymaganych dla obiektów znajdujących się na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego bądź kandydujących na nią.

Słowa kluczowe: park krajobrazowy, park kulturowy, ochrona przyrody, ochrona zabytków, ochrona krajobrazu, przemysł turystyczny

Wstęp

Obserwując to, co się dzieje na polu ochrony krajobrazu na świecie, w Europie i w Polsce, można stwierdzić, iż niejako naprzeciw różnorodności krajobrazu wychodzi wielość i różnorodność form jego ochrony, a równolegle – wielość form udostępniania i poznania.

Krajobraz jest fizjonomią – wyrazem środowiska, odbiciem wszelkich zjawisk występujących na powierzchni ziemi. Środowisko – zarówno naturalne, jak kulturowe – stanowi o tożsamości miejsca, a jej zewnętrznym wyrazem jest krajobraz. Nie można ani ukrywać, ani nie dostrzegać krajobrazu, choć można być na jego piękno, mniej lub bardziej wrażliwym. Zawsze oddziałuje on na człowieka, choćby tylko w sferze podświadomości.

W naszym otoczeniu mamy do czynienia z krajobrazem naturalnym, będącym dziełem przyrody oraz z krajobrazem kulturowym, stanowiącym twórczą ręką człowieka; najczęściej jednak z różnego rodzaju dobrym lub złym wzajemnym ich przenikaniem się. Trafnie ujmuje to Gutherson, pisząc, iż krajobraz jest wyrazem gospodarki człowieka. Zatem dobra gospodarka stanowi podstawę harmonijnego krajobrazu, zła – zdewastowanego, a także na odwrót: dewastacja krajobrazu stanowi wyraz złej gospodarki.

Dawne formy udostępniania czy korzystania z przyrody i krajobrazu, związane bardziej z rekreacją i wypoczynkiem pobytowym, zyskują w ostatnich czasach nowe postaci – przede wszystkim turystyki tematycznej. Zintensyfikowała się ona wyraźnie zarówno po wejściu Polski do Unii Europejskiej i związanych z tym faktem dalszych ułatwieniach, jak i w związku z systematycznym wzrostem obiektów umieszczanych na Światowej Liście UNESCO i upowszechnianiem informacji o innych obiektach wyróżnianych międzynarodowymi i krajowymi statusami ochronnymi. Oczywistym czynnikiem jest też wzrost jakości usług turystycznych i ich promocja na różnych szczeblach. Niestety, na niektórych obszarach liczba odwiedzających świadczy o realnym zagrożeniu i przekroczeniu nawet potocznie rozumianych norm. Wystarczy przytoczyć 9 mln gości w Krakowie czy 1,6 mln w Tatrzańskim Parku Narodowym w roku 2007.

Od krajobrazu do jego ochrony

Ochrona przyrody, która niejako „wyprzedza” ochronę zabytków, zdefiniowała w ostatniej wersji Ustawy o ochronie przyrody z 16 kwietnia 2004 roku walory krajobrazowe, jako wartości ekologiczne, estetyczne lub kulturowe obszaru oraz związaną z nim rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka. Dla ich ochrony w artykule 16. ustanowiono od początku lat osiemdziesiątych obszarową ochronę krajobrazu. Jest nią park krajobrazowy, który według ustawowej definicji obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Obecnie mamy w Polsce ponad 120 takich parków, które stanowią ponad 7% powierzchni kraju.

Z kolei Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z 23 lipca 2003 roku definiuje krajobraz kulturowy jako przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Wprowadza również możliwość jego ochrony w postaci tworzonego przez samorząd, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, park kulturowy.

Przedstawione dalej inne jeszcze formy obszarowej ochrony przyrody oraz ochrony krajobrazu kulturowego zyskują w ostatnich latach coraz większą liczbę odwiedzających.

Współczesne powszechnie przyjmowane definicje mówią, iż:

- ochrona przyrody – to działalność mająca na celu zachowanie, restytuowanie i zapewnienie trwałości użytkowania tworów i zasobów przyrody żywej i nieożywionej, podejmowana ze względów naukowych, gospodarczych, społecznych, kulturowych, estetycznych, zdrowotnych i innych.

Z drugiej strony:

- ochrona zabytków – to działalność prawna, naukowa, techniczna, artystyczna, polityczna i popularyzatorska, mająca na celu trwałe zabezpieczenie zabytków i właściwe udostępnienie ich społeczeństwu.

Z kolei:

- ochrona krajobrazu – to działalność zapewniająca ochronę, utrzymanie lub restytucję naturalnych i kulturowych walorów określonego środowiska geograficznego; wiąże się zarówno z ochroną przyrody, jak i z ochroną zabytków kultury i sztuki, archeologii i folkloru, wkracza swoimi postulatami w dziedzinę planowania przestrzennego.

Można na wstępie przyjąć twierdzenie, że powinno istnieć ciągłe współdziałanie między omawianymi tu rodzajami ochrony, a najpełniejszym jego wymiarem winna być ochrona krajobrazu. Krajobraz jest syntezą wszystkich zjawisk zachodzących w otaczającym człowieka środowisku: naturalnym i kulturowym (NOVÁK 1997). Wspólnym mianownikiem powołanych wyżej form ochrony powinna być tzw. ochrona zintegrowana. Pojęcie to pojawiło się na początku lat dziewięćdziesiątych na forum specjalnej komisji dziedzictwa kulturowego Rady Europy.

Niedogodnością, szczególnie dotkliwą zwłaszcza dla dyrekcji i zarządów obszarów chronionych z mocy ustaw „przyrodniczych”, jest brak definicji krajobrazu w tychże ustawach. Sprawia to, że liczne odwołania od postanowień i decyzji tych instytucji wstrzymujących nie prokrajobrazowe inicjatywy, zwłaszcza inwestycyjne są uchylane przez Ministerstwo Środowiska, właśnie z powodu nieostrych kryteriów prawnych, wynikających głównie z braku ustawowej definicji krajobrazu jako takiego.

Zapomina się niejako, że Polska ratyfikowała w roku 2005 Europejską Konwencję Krajobrazową, zawierającą definicję krajobrazu, jego ochrony i kilka dalszych, istotnych pojęć, których brzmienie warto na tym miejscu przytoczyć:

- krajobraz – oznacza obszar postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich;
- ochrona krajobrazu – oznacza działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu tak, aby ukierunkować i harmonizować zmiany, które wynikają z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych;

- polityka w zakresie krajobrazu – oznacza wyrażenie przez właściwe organy publiczne ogólnych zasad, strategii i wytycznych, które pozwalają podejmować specjalne środki ukierunkowane na ochronę, gospodarkę i planowanie krajobrazów;

Z wyżej przedstawionymi definicjami ujętymi w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej korespondują w różnym zakresie zapisy zawarte w szeregu obowiązujących w Polsce dokumentów formalno-prawnych. Charakter definicji mają przedstawione poniżej zapisy.

W Ustawie Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 01. Nr 62 poz. 627 z późn. zm.) pojęcie krajobrazu pojawia się w definicji środowiska, przez które rozumie się ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, zwierzęta i rośliny, krajobraz oraz klimat. W tym ujęciu krajobraz jest więc jednym z elementów środowiska.

W Ustawie o ochronie przyrody (Dz. U. 04. Nr 92 poz. 880) z przepisów ogólnych wynika, że ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody – a w tym krajobrazu. W tym ujęciu krajobraz stanowi jeden ze składników przyrody, co ma też swoje odbicie w definicji dotyczącej środowiska przyrodniczego rozumianego jako: krajobraz wraz z tworami przyrody nieożywionej oraz naturalnymi i przekształconymi siedliskami przyrodniczymi, z występującymi na nich roślinami, zwierzętami i grzybami. Przypomnijmy, iż ta sama Ustawa w artykule 6. przewiduje tworzenie w Polsce następujących form ochrony przyrody: parków narodowych, rezerwatów przyrody, parków krajobrazowych, obszarów chronionego krajobrazu, obszarów Natura 2000, pomników przyrody, stanowisk dokumentacyjnych, użytków ekologicznych, zespołów przyrodniczo-krajobrazowych oraz ochronę gatunkową roślin, zwierząt i grzybów. Ponadto w drodze porozumienia z sąsiednimi państwami mogą być wyznaczane przygraniczne obszary cenne pod względem przyrodniczym w celu ich wspólnej ochrony.

Z kolei, jak już wcześniej nadmieniono, w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 03. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) krajobraz kulturowy określony jest jako przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze. Formami ochrony zabytków według artykułu 7. tejże Ustawy są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Artykuł 16 mówi, iż rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy, w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Dla obszarów, na których utworzono park kulturowy, sporządza się obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Tak precyzyjne zapisy pozwalają na sporządzenie bogatego programu zarządzania parkiem, w tym na określenie reguł jego turystycznego czy nawet po części – rekreacyjnego udostępnienia jako elementu służącego (przy poprawnym rozwiązaniu i zaprogramowaniu tej funkcji) jego faktycznej bezpośredniej lub pośredniej ochronie.

Krajobrazy niezwykle w Polsce, kryteria ich kwalifikacji i udostępnianie

W prezentowanym tu ujęciu tematu, w odniesieniu do umożliwienia turystycznego udostępnienia i poznania przez społeczność polską, europejską, a nawet światową cennych i szczególnych krajobrazów, należy rozeznaczyć zasób i reprezentatywność oraz kryteria ich typowania, obejmujące m.in.:

- wartości estetyczne – w tym też i stopień atrakcyjności krajobrazu danych miejsc czy obszarów, który pomimo diametralnego zróżnicowania danego krajobrazu charakteryzuje się wybitną atrakcyjnością jak np. Rynek Krakowski, Długi Targ w Gdańsku, Puszcza Białowieska czy Morskie Oko, czy też atrakcyjnością, jak np. w przypadku nabrzeża w Gdyni czy założeń parkowo-pałacowych w Dolinie Bobru;
- częstotliwość występowania – różną dla unikatowych wydm w rejonie Łeby czy łańcuchów górskich Pienin lub Tatr, czy też rzadkich historycznych miasteczek dolnośląskich lub małopolskich, czy kulturowo-przyrodniczych uzdrowisk górskich czy nizinnych;
- stan zachowania postaci krajobrazu wielu miejsc w naszym kraju, które mimo niejednokrotnie dysharmonijnej formy czy silnego nawet stopnia zagrożenia – może nawet tym bardziej – warte są odnotowania, jak np. dynamicznie przekształcane, bezcenne krajobrazowo fragmenty polskiego wybrzeża, czy niektóre centra lub przedpola widokowe historycznych miast i osad.
- stosowne regulacje prawne (np. ROZPORZĄDZENIE Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku, zapisy USTAWY o ochronie zabytków z dnia 23 lipca 2003 roku), w przypadku obszarów objętych ochroną, których forma przewiduje sporządzenie planów ochrony (parki narodowe, krajobrazowe, kulturowe, rezerваты i obszary naturalne). Zwracają one szczególną uwagę na zabezpieczenie ich prawidłowego prokrajobrazowego udostępniania, określając sposoby udostępniania obszaru parku narodowego lub rezerwatu przyrody dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych, sportowych, amatorskiego połowu ryb i rybactwa, nie wpływających negatywnie na jego przyrodę. Definiują także działania edukacyjne oraz obligatoryjne sporządzenia obszarów i miejsc udostępnianych dla celów naukowych, edukacyjnych, turystycznych, rekreacyjnych i sportowych. Szczególnie istotna wydaje się być odnotowywana w ostatnich latach tendencja w światowej i europejskiej polityce i metodyce „przemysłu czasu wolnego”, odchodząca od statycznej trójzasady: słońce – piasek – spanie ku dynamicznej, trójzasadzie: przybyć – przeżyć – przemyśleć. Stwarza to poważne konsekwencje nie tylko w rachunku ekonomicznym, ale też, lub przede wszystkim, w aranżacji przestrzennej form zagospodarowania krajobrazu chronionego, jak i zasadach jego zarządzania. Ma to swoje odzwierciedlenie również w tzw. planach zagospodarowania i zarządzania obiektami UNESCO, obligatoryjnie wymaganymi dla obiektów znajdujących się na Światowej Liście Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego bądź kandydujących na nią.

Wnioski

Wydaje się uprawnione twierdzenie mówiące, iż poligonem dla nowoczesnego pojmowania i realizowania rekreacji i poznania turystycznego na tle idei zintegrowanej ochrony przede wszystkim powinny być i są w wielu przypadkach parki krajobrazowe, w drugim – parki kulturowe, zgodnie z definicją zarówno przesłanek dla ich powołania, jak i spodziewaną w przyszłości pragmatyką działania ich zarządów. W pierwszym rzędzie na polu popularyzacji i edukacji – w dalszej konsekwencji na polu rzeczywistych, kompleksowych działań ochronnych i kształtujących unikatowe walory przyrodniczo-kulturowe naszej Ojczyzny. Zintegrowana ochrona, a w ślad za nią wielość i różnorodność form ochrony, inspirująca lokalne inicjatywy, wydaje się być nieuchronną koniecznością w realizacji zarówno zasady zrównoważonego rozwoju (zatem ochrony poprzez kształtowanie), jak i najnowszej przesłanki zawartej w regule ICCROM (Międzynarodowego Komitetu Ochrony i Restauracji Zabytków przy ONZ), która brzmi: „chroniąc kulturę – promować różnorodność” i czynić ją ogólnie udostępnioną i umiejętnie zinterpretowaną. Taki stan rzeczy nakazuje kontynuację prac w celu pozyskania jak najszerszego zaplecza społecznego w kwestiach związanych z ochroną krajobrazu. Przy współczesnym stanie (nie)wiedzy i (nie)świadomości społecznej należy łączyć je właśnie z ochroną środowiska przyrodniczego i kulturowego. Kultura i natura są bowiem nierozdzielными składnikami współczesnego krajobrazu, a ich wspólna ochrona – nadrzędną sprawą nas wszystkich.

Literatura

- BOGDANOWSKI J., MYCZKOWSKI Z., 1996. From conservation of monumental buildings to protection of monumental cultural landscape. W: Duties towards the heritage and laws of the market. ICOMOS, International Cultural Centre Cracow, Kraków: 58-62.
- KOLBUSZEWSKI J., 1992. Ochrona przyrody a kultura. Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, Wrocław.
- KULTURA a Natura. W stulecie „Domu pod Jedłami” 1897-1997. 1997. Materiały sesji naukowej. Red. Z. Krzan, Z. Mirek. Wyd. TPN, Zakopane.
- MIREK Z., 1996. Tatry i Tatrzański Park Narodowy – wiadomości ogólne. W: Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego. Red. Z. Mirek. Wyd. TPN, Zakopane.
- MYCZKOWSKI Z., 2003. Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce. Monogr. P. Krak. Ser. Architekt. 285.
- MYCZKOWSKI Z., 2006. Rola podkarpackich świątyń z listy UNESCO w systemie ochrony krajobrazu. W: II Międzynarodowa Konferencja Architektura bez Granic. Rola architektury sakralnej w kształtowaniu tradycji krajobrazu kulturowego. KOBiDZ, Warszawa.
- MYCZKOWSKI Z., 2008. Park kulturowy jako forma obszarowej ochrony zabytków. Ochr. Zabyt. 2: 105-116.
- NOVÁK Z., 1997. Planowanie regionalne i udział w nim architekta. Politechnika Krakowska, Kraków.
- ROZPORZĄDZENIE Ministra Środowiska z dnia 12 maja 2005 roku. Dz. U. nr 164, poz. 1587.
- USTAWA z dnia 27 IV 2001 Prawo ochrony środowiska. (01.62.627).
- USTAWA z dnia 16 IV 2004 o ochronie przyrody. (04.92.880).
- USTAWA z dnia 23 VII 2003 o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. (03.162.1568).

RECREATION AND TOURIST RECOGNIZE IN PROTECTED LANDSCAPE

Summary. Observing what is presently being done in the field of landscape protection both in Poland, Europe and the world, it can be said that meeting the existing biodiversity, a wide variety and multiplicity of protection forms are offered. Alongside with the aforementioned activities, a diversity of both accessibility and cognition are suggested. The environment surrounding us is of two origins: the natural one, the masterpiece of nature, and the cultural one being the creation of human thought and hands. They both decide about the identity of a given place and the landscape is perceived as the exterior form. The landscape can be covered (hidden) or it can happen it is not seen but you cannot be indifferent to its beauty and order. It always persists on men even in the sphere of awareness. Nature protection in Poland stresses the importance of nature monuments' protection and in this context the landscape values are defined as ecological, aesthetic and cultural ones alongside with area relief and elements either created by nature or human activity. On the other hand the cultural landscape is defined by the protection law as historic space resulting from human activity. This includes the process of civilization and natural components. The focus of numerous scientific societies has become the problem of finding an effective tool of revitalization of cultural heritage values and applying it in economic activity especially concentrating on the development of tourism.

Key words: integrated protection, landscape, cultural park, tourist recognize

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Zbigniew Myczkowski, Instytut Architektury Krajobrazu, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, ul. Warszawska 24, 31-155 Kraków, Poland, e-mail: zbyszekm@pk.edu.pl

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

7.11.2008

Do cytowania – For citation:

Myczkowski Z., 2009. Rekreacja i poznanie turystyczne w krajobrazie chronionym. Nauka Przyr. Technol. 3, 1, #17.